

Enyedi György, *Historia elegantissima*. Káldos János szerk. 1994. Balassi Kiadó, Budapest.

A magyar irodalom története 1600-ig. Klaniczay Tibor szerk. 1964. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Mózes Huba: *Semantica structurii textului poetic/ A költői szöveg szerkezetének szemantikája/ Sémantique de la structure du texte poétique*. În colaborare cu/ Munkatárs/ Avec la collaboration de Kabán Annamária. Editura Fundației Culturale Române 2000, București.

Mózes Huba: *Verstörténeti kérdések*. 2001, Miskolc.

Szepes Erika – Szerdahelyi István: *Verstan*. 1981, Gondolat, Budapest.

CSEKE PÉTER

MIKÓ IMRE ÉLET- ÉS PÁLYAKÉPE* Jegyzetek Balázs Sándor monográfiája kapcsán

Csaknem harminc évvel ezelőtt, amikor a romániai magyar irodalom élő klasszikusait bemutató *Közelképek*¹ megjelent, az 1911-ben született Mikó Imre volt a legfiatalabb hatvanéves a kötetben. Az 1930 januárjában indult *Erdélyi Fiatalok* alapítójáról készült csoportképen ugyancsak ő az egyetlen húszon aluli főmunkatárs.

Fiatalként bölcsnek lenni és a súlyos évtizedek terhe alatt is fiatalnak maradni – időben behatárolt, véges életünknek alighanem ez az egyik legnagyobb adománya. Példamutató, ahogy Mikó Imre élni tudott ezzel az adottsággal.

Változatos életpályája során hol „történelmi erőterben” állt, hol „történelmi szélárnyékba” vetette balsorsa. Mikor a számunkra kedvezőbb konstellációk felismerőjeként és célirányos alakítójaként tűnt ki, mikor a történelmi erőviszonyok kedvezőtlen alakulásának szenvedő alanyaként vonult a szellemi alkotómunka magányába. Ám a történelemből akkor sem vonult ki teljesen, ellenkezőleg, szellemi szabadságának megőrzéséért akkor vívta a leginkább megpróbáltató küzdelmet, és ennek leginkább a múlt volt a csatateret.

Ennek köszönhetően tanulhattuk meg tőle: a múlt nem mögöttünk van, hanem alattunk. Azon állunk. Nem csak a napjainkban megcsúfolt kolozsvári főtéren, ahol (az ő idejében még csendes) Petőfi utcából jövet vagy menet

---

* Elhangzott a 2003. június 26-án tartott könyvbemutató az Unitárius Egyház Dávid Ferenc dísztermében.

¹ Marosi Ildikó: *Közelképek* (Interjú húsz romániai magyar íróval.) A fényképeket készítette Erdélyi Lajos. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1974.

naponként megcsodálhatta az erdélyi „miesnapok” és „míves” századok ég felé törő monumentalitását. Minél távolabb kerül szeretett városától, annál világosabbá válik számára: mélység nélkül nincs magasság sem. Amikor megadatik számára, hogy az Egyesült Államokba látogasson, azt tartja a legfontosabbnak, hogy földije, a demokrácia erdélyi meghonosításáért küzdő Bölöni Farkas Sándor nyomdokait keresse.

Bármelyik végletből is nézzük: személyes sorsán mindegyre átüt a történelem sorspecsétje, miként gézkötésen a vér. Minden műfajban otthon volt, amely mögé maga a történelem helyezett messzezengető hangszekrényt. Csak éppen az egyéniségéhez talán legközelebb álló par excellence erdélyi műfajban nem nyilatkozhatott meg a maga kívánalmai szerint. Pedig jól ismerte annak törvényeit, kitüntető szerepet tulajdonított neki, rövid amerikai útja során épp erről tartott előadást. *Emlékezetből* persze, tudjuk meg Balázs Sándor könyvének² jegyzeteiből, mert kéziratát – a „kiviteli engedély” ellenére – a szellemi vámőrök visszatartották.³

A közösségi sorsalakításban előttünk járó szellemi nagyjaink közül nem Mikó Imre az egyetlen, aki a közéleti cselekvéssel kitöltött, illetve a cselekvésképtelenségben elszünetelt időről nem hagyott hátra a mindennapokkal farkasszemet néző naplót, az életpálya és az életmű belső összefüggéseit felvillantó emlékiratot, történelmi léptékű visszatekintést. És ez érthető, ha arra gondolunk, hogy Mikó erdélyi sorsképletének alakításában szerepet játszottak olyan történelmi mozzanatok is, amelyekről a második világháború után nem lehetett beszélni, feljegyzéseket készíteni pedig életveszélyes volt. Mikó Imre vállalta ezt a kockázatot is. Miközben a veszélyesnek tartott politikai memoárjait – képletesen szólva – történelmünk tudatalatti régiójába menekítette,⁴ rálelt az emlékiratírás egyik sajátos formájára, történelmi traumáink „kibeszélésének” csakis rá jellemző műfajára.

A halála előtti években ugyanis a leginkább azokról írt és beszélt előszeretettel, empatikus belefeledkezéssel, akik *előtte jártak*. Akikre felnézett, akiknek a munkásságát a maga számára minden időben modellértékűnek tekintette. Akiknek a szellemét maga is továbbélte az időben. Kós Károly, Paál Árpád, Szentimrei Jenő, Jakabffy Elemér, Kelemen Lajos neve kívánczik az élre. A nyolcvan éve indult első írónemzedék, a Tizenegyek tagjai közül pedig a Balázs Ferencé, Jancsó Béláé, Kacsó Sándoré, Tamási Ároné.⁵ Ám ennél is beszédesebb az a névsor, amelyik Balázs Sándor könyvének

---

² Balázs Sándor: *Mikó Imre. Élet- és pályakép. Kéziratok, dokumentumok (1933–1968)*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003.

³ I. m.: 435. A *Gondolatok az erdélyi magyar emlékirat-irodalomról* szövege az író *Akik előttem jártak* című könyvében olvasható (Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1976. 239–248.).

⁴ Lásd a kötet függelékében közreadott kéziratokat, illetve azok jegyzeteit – különös tekintettel Balázs Sándomak *A négy év vázlatához* fűzött megjegyzéseit (449.).

⁵ Miként a halála előtti évben (1976) megjelent kötetének (*Akik előttem jártak*) írásai tanúsítják: az ő arcvonásai csak az elődök és a kortársak tükrében villannak fel egy-egy pillanatra. Önéletírás helyett a „megidézett történelem” arcképcsarnokának a bemutatására vállalkozik.

névmutatójából tárul elénk aszerint, hogy a monográfiaíró kikre hivatkozik a leggyakrabban. Nos, Bajcsy-Zsilinszky Endrére, Balázs Ferencre, Balogh Edgárra, Bánffy Miklósrá, Bethlen Györgyre, Bölöni Farkas Sándorra, Bözödi Györgyre, Dálnoki Veress Lajosra, Deák Ferencre, Demeter Bélára, Demeter Jánosra, Gaál Gáborra, Gáll Ernőre, Dimitrie Gustira, Hegedűs Nándorra, Jakabffy Elemérre, Jancsó Bélára, Jancsó Elemérre, Jordáky Lajosra, Józsa Bélára, Kelemen Lajosra, Kós Károlyra, Kossuth Lajosra, Kriza Jánosra, László Dezsőre, Méliusz Józsefre, Nagy Istvánra, Nemes Józsefre, Orbán Balázsra, Paál Árpádra, Spectatorra, Szabédi Lászlóra, Szász Endrére, Szentimrei Jenőre, Tamási Áronra, Teleki Bélára, Teleki Pálra, Venczel Józsefre, Vita Sándorra, Vita Zsigmondra. Valóságos történelmi arcképcsarnok elevenedik meg előttünk, a tudományos megközelítés objektivitásával, a problématisztázás igényével, az árnyalati különbségek szíven ütően pontos érzékeltetésével.

A fentiekben csak lezárt életpályákra utaltam – olyanokéra is, akik bár Mikónál fiatalabbak voltak, már nem mondhatták el, amiről tanúságot tehetek volna –, *élő szerzőre* nem hivatkoztam. Pedig Mikó Imre figyelt azokra is, akik *utána jönnek*. Akik sokrétű munkásságának egy-egy pászuján vállalkoztak tehetségük bizonyítására. Meg is nevezi őket élete utolsó rádióbeszélgetésében (az interjút Szabó Zsolt készítette a bukaresti rádió magyar adása számára⁶), amiből arra a következtetésre jutottam: voltaképpen mind-étig legalább fél tucatnyi ember helyett dolgozott.

Olykor ugyanazon időben.

De még a cselekvésképtelenségre kárhóztató időkben is össze tudta egyeztetni a szellemi rangján aluli munkát az önként vállalt irodalmi gályarabsággal.

Magam a közéleti pályára való felkészülésének termékeny éveit ismerem a leginkább. Azt a periódust, amikor a kolozsvári diákönnszerveződés agilis harcosaként lép pástra, amikor a falukutatás erdélyi úttörőjeként szerez magának érdemeket és konzervatív ellenfeleket, amikor az *Erdélyi Fiatalok* égisze alatt megteremti a kisebbségi jog tanulmányozásának jövő-orientációs műhelyét, amikor az Országos Magyar Párt bukaresti irodájában már eljövendő kisebbségpolitikusként készíti elő parlamenti képviselőink interpellációit.⁷ A legnagyobb kihívást számára alighanem az a négy esztendő jelentette, amikor a kettéosztott Erdély árán kitágul előtte a politikai cselekvés küzdőtere. Párizsban elmélyített két éves kisebbségjogi tanulmányainak ekkor veszi igazán nagy hasznát. Nem lehet megrendülés nélkül olvasni a monográfiának azt a fejezetét,⁸ amelyikből kiderül: az akkori magyar országgyűlés behívott képviselőjeként hányszor kavart vihart kisebbségi tapasztalatokra

---

⁶ Lásd: Szabó Zsolt: *Ami egy könyvből kimaradt*. Művelődés, 1977. 3.

⁷ Lásd: *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)*. Közzéteszi dr. László Ferenc–Cseke Péter. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1986/1990.

⁸ *A többségi honatya*. In: Balázs Sándor: *I. m.* 95–128., illetve a vonatkozó jegyzetek: 421–427.

épített felszólalásaival és interpellációival. Ezek végkicsengése az esetek többségében így hangzott: *nem akarunk elnyomottakból elnyomókká válni.*⁹

Hogy érveléseinek nagyobb nyomatókot adjon, megírja az erdélyi magyarság politikai történetét, a napjainkban is sokat idézett *Huszonkét év* (1941),¹⁰ majd hozzálát az 1944-ben megjelent *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* című impozáns traktátusának a megírásához.¹¹ Valószínűnek tartom, hogy a székely autonómiát diák korában szenvedélyesen tanulmányozó, majd ebből a témakörből doktoráló Mikó Imrében ekkor érlelődik meg az a felismerés, amely a háború utolsó évében cselekvéseit is motiválta: csakis a független Erdély megteremtése lehet a záloga a térség békéjének, az erdélyi magyarság gyarapodásának, az egymással kölcsönhatásban élő kultúrák fennmaradásának, a helyi szinten megszervezett közösségek egyetemes távlatú fejlődésének. A nagyhatalmi érdekek, mint tudjuk, más irányt szabtak a „történelem menetének”. De ez nem jelenti azt, hogy a nagyhatalmi érdekérvényesítőknak volt igazuk. Amint tapasztaljuk, a 21. század első évtizede a közelmúlt történéseinek újraértelmezését tűzte napirendre. Az egységesülő Európában a történelem új arcát fordítja felénk. Ebben az összefüggésben Mikó Imre 1944-ben megfogalmazott gondolatainak és politikai cselekedeteinek – mutatis mutandis – ma is van aktualitásuk.

Személyesen abban az időben ismerkedtem meg vele, amikor jellegzetes szürkés-barnás köpenyében a „pult mögött” állt, és két vevő között világirodalmi tanulmányait írta, kedvenc szerzőit fordította. Vagyis az Egyetem utcában működő tankönyvboltban. Nem jegyzetvásárlás végett tértem be oda 1967-ben, hanem hogy interjút készítsek vele a kolozsvári rádió *Egyetemi élet* című műsora számára. Akkor már magammal vihettem frissen megjelent esszékötetét, a *Honpolgárok és világpolgárokat*, dedikálás végett. Szemmel láthatóan jólesett neki, hogy egy székelyföldi diák a rangrejtett író tiszteletét a tankönyvadásban. Hát hogyan tisztelem volna! Hiszen a neve fogalom volt a legkisebb erdélyi faluban is, és nem csupán az unitárius egyházközségekben.

Amikor már abban a szellemi szabadcsapatban dolgozhatott, amelyik a hetvenes évek első felében a Kriterion ígevárát megteremtette, találkozásaink gyakoribbá váltak a kiadó kolozsvári fiók szerkesztőségében. Így volt némi rálátásom arra, hogy mekkora munkát vállalt magára a művelődéstörténeti kiadványok szerkesztőjeként. Ráadásul nem csak a cenzúrával szemben kellett állnia a sarat, olykor a bakafántoskodó szerzők is megnehezítették a dolgát. Amidőn ezt egyszer szóba hoztam, lakonikus válasza így hangzott: „Elég ideig tartottak távol ettől a munkától ahhoz, hogy most ne panaszkodjunk”. Páskándi Gézára, majd Dávid Gyulára néztem, és mindent megértettem.

---

⁹ *A többségi honatya*. In: Balázs Sándor: *I. m.* 423.

¹⁰ Lásd: *I. m.* 129–147., 427–429.

¹¹ *I. m.*: 90–94.

Attól fogva, hogy 1975 januárjában közreadtam *Balázs Ferenc útítársa* című riportomat, vissza-visszatérő témánk természetesen Balázs Ferenc volt. Néhány hónap múlva azzal tisztelt meg, hogy átnyújtotta Balázs Ferencről írt tanulmányának kéziratát. Kíváncsi a véleményemre, mondta, mert ez az írás kerül Balázs Ferenc művei újrakiadásának az élére a Romániai Magyar Írók sorozatban. Most tudom meg Balázs Sándor monográfiájából, hogy mielőtt kéziratait nyomdába adta volna, rendszerint mások véleményét is kikérte. Ebből a szempontból ugyancsak tanulságosak a függelékben közreadott kéziratokat és dokumentumokat kísérő jegyzetek. A sokak által még ma is lenézett „filológiai aprómunkában” példamutatónak tekinthetjük Balázs Sándor eljárását, amikor sorról sorra egybeveti, hogy például a Jancsó Béla-tanulmány kapcsán megfogalmazott – önmagukban is tanulmány-értékű – észrevételek közül mit fogadott el Mikó és mit nem. Az elfogultságból táplálkozó megjegyzéseket nyilvánvalóan nem vette figyelembe, de készséggel hasznosította azokat, amelyek továbbgondolása révén lényegi összefüggésekre tudott rávilágítani.¹² Fontos volt ez a művelet, hiszen a szóban forgó tanulmány Jancsó Béla máig egyetlen kötetének (*Irodalom és közelet*. Kriterion, 1973.) élén jelent meg, ugyancsak a Romániai Magyar Írók sorozatban.

Balázs Ferencnek végül is csak a *Bejáróm a kerek világot* című műve láthatott napvilágot akkoriban, a cenzúra által csonkítottan. Huszonkét évnek kellett eltelnie, hogy *A rög alatt* csonkolásmentesen kerülhessen az olvasók kezébe. Akár személyes elégtételnek is tekinthetném, hogy az általam gondozott Mentor-kötet kolozsvári példányait jórészt a tanítványaim vásárolták fel.

Nemzedékek láncolata, lám, így kapcsolódik egymásba.

E gondolatsorhoz még csak annyit fűznék hozzá: Kós Károlytól jött éppen, amikor utoljára találkoztunk. Az *Akik előttem jártak* dedikált példányával tette tiszteletét nála. Készülő könyvéről, *A csendes Petőfi utcáról* beszélt, a háború alatti négy évről, korabeli kapcsolatairól és azokról az elképzelésekről, amelyeket a történelem könyörtelenül meghíúsított.

Balázs Sándornak kétségtelenül nem volt könnyű dolga, amikor a Mikó Imréről szóló monográfia megírását felvállalta. Szerzteágazó életpályáról és sokrétű életműről kellett horizontális és vertikális keresztmetszetet adnia, amelynek egyenes ívű alakulását több ízben élesen megszakította a történelmi cezúra. Ha csak az időrendbeli egyenesvonalúságot érvényesíti, az összkép aligha lehetett volna releváns. Hiszen az életpálya és az életmű másként szervesült, mint ahogy azt a történelem logikája – már ha egyáltalán van ilyen – indokolta volna. Mikó Imre átlátott az ellenünk dolgozó történelem logikáján. Élete és munkássága ezért lehet szerves része kisebbségtörténetünknek. Csak köszönettel tartozhatunk Balázs Sándornak, hogy mindezt

---

¹² *A többségi honatya*. In: Balázs Sándor: *I. m.* 444–445.

számunkra nyilvánvalóvá tette. Oknyomozó forrásfeltárásaival, az életmű értelmezését elősegítő fogalmi hálózatának érvényesítésével és filozófiai eszszéken edzett gondolatébresztő stílusával. Ha valamit ajánlhatok e kötet olvasójának, akkor nyugodt lélekkel azt mondom: kezdje az ismerkedést a függelékkel és az ehhez társuló jegyzetekkel. Ebből érti meg igazán, hogy miért írta meg Balázs Sándor ezt a könyvet az újra önmagára eszmélő Kárpát-medencei magyarság számára.

1939 nyarán Mikó Imre felolvasást tartott az Unitárius Irodalmi Társaság estélyén. Ezen fejtette ki: „Egyetlen kisebbség sem pusztult el csak azért, mert jogai nem voltak törvénybe iktatva, viszont egyetlen kisebbséget sem tartott meg a törvény betűje. A vallási és nemzeti kisebbségek igazi védelmének a jog és a történelem csak a formáját adja meg, a lényeg itt sem a mások által nyújtott védelem, hanem a kisebbségek belső önvédelme. Ennél az önvédelemnél pedig az egyház és iskola döntő szerepet játszodhatik, mert a lelkek feletti hatalmával olyan kisebbségi embertípust, olyan sajátos lelkületet alakíthat ki, amely ellen tud állni az asszimiláció és disszimiláció veszélyeinek egyaránt. [...] A kisebbségi élet titka tehát az adott lehetőségek mesteri felhasználásában rejlik [...]. Ha a sors nekünk, unitáriusoknak, örökös kisebbségi életformát rendelt, akkor én szeretném, ha ennek az új embertípusnak a kialakításával az unitarizmus mutatna az egyetemes kisebbségi magyarságnak példát.”

Az idézett szövegrész az *Unitárius Közlöny* 1939. évi 7-es számában jelent meg, magam pedig Sándor Krisztina államvizsga dolgozatából másoltam ki. Az *előttünk járóktól* és az *utánunk jövőktől*, lám, egyképpen tanulhatunk.

Csak maradjon meg hozzá a fogékonyságunk.

KOVÁCS ISTVÁN

AKI ELŐTTÜNK JÁRT:
MIKÓ IMRE (1911-1977)*

Immár 26 éve múlt március 21-én, hogy sajnálatosan fiatalon, 66 évesen elhunyt Mikó Imre, egyházunk főgondnoka, államjogi szakíró, politikus, nyelvtanár, író és műfordító. Bánffyhunyadon született. Erdély Széchenyijéhez, gróf Mikó Imréhez csak névrokonság fűzte, születésüket egy évszázad

---

* Elhangzott a 2003. június 26-án tartott könyvbemutatón az Unitárius Egyház Dávid Ferenc dísztermében.